

*Marcin Wójcik**, *Paulina Tobiasz-Lis***

**FUNKCJONALNE I SPOŁECZNE PROBLEMY
INTEGRACJI METROPOLITALNEJ.
PRZYKŁAD ŁÓDZKIEGO OBSZARU
METROPOLITALNEGO**

1. WPROWADZENIE

Przekonanie o kluczowej roli obszarów metropolitalnych w rozwoju społeczno-gospodarczym jest jednym z najważniejszych paradygmatów rozwoju społecznego w okresie globalizacji. Wśród wielu problemów, które wiążą się z metropolizacją przestrzeni, istotnym zagadnieniem jest rozpoznanie i wyjaśnienie pewnych procesów społecznych i ekonomicznych łącznie z ich przestrzennymi uwarunkowaniami prowadzącymi z jednej strony do integracji obszaru metropolitalnego, z drugiej zaś do powstawania pewnych dywersyfikacji. Problem ten został podjęty w projekcie finansowanym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (2008–2010) pt. „Procesy integracji i dezintegracji w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym” realizowanym przez specjalistów z zakresu gospodarki przestrzennej i geografii społeczno-ekonomicznej¹. W opracowaniu przedstawiono część wyników badań prowadzonych przez geografów m.in. w zakresie zróżnicowania funkcjonalno-przestrzennego systemu osadniczego ŁOM, identyfikacji terytorialnej mieszkańców na wybranych obszarach ŁOM oraz postrzeganiu ŁOM przez osoby bezpośrednio związane z procesami zarządzania i administrowania regionem, a także przez mieszkańców².

Metropolizacja jako proces istnieje od dawna, jednak jej funkcje i znaczenie wynikają z różnych uwarunkowań. Współczesna metropolizacja przestrzeni jest nową – globalną fazą rozwoju urbanizacji i różni się od wcześniejszych

* Dr, adiunkt w Zakładzie Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ.

** Mgr, asystent w Zakładzie Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ.

¹ Wykonawcy w projekcie: zespół badawczy w Katedrze Gospodarki Regionalnej i Środowiska UŁ (kierownik projektu i zespołu: prof. dr hab. A. Jewtuchowicz) i zespół badawczy w Zakładzie Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ (kierownik zespołu: prof. dr hab. A. Suliborski).

² W tekście stosowany jest skrót ŁOM – Łódzki Obszar Metropolitalny.

przekształceń sieci osadniczej. Jest procesem krystalizowania się nowego typu struktury przestrzennej, w której wzrasta znaczenie dużych układów miejskich skupiających potencjał gospodarczy, finansowy i naukowy, charakteryzujących się dużą innowacyjnością i wysokim poziomem oferowanych usług, włączonych w układ odległych – międzynarodowych powiązań współpracy i zależności między innymi miastami pełniącymi funkcje metropolitalne. Przekształcenia w sieci osadniczej wywołane procesem metropolizacji stanowią zatem odstępstwo od hierarchicznej zasady organizacji przestrzeni. Zmianie ulegają przede wszystkim relacje między miastem centralnym a otaczającym regionem – rozwija się system synergicznych powiązań funkcjonalnych w postaci uzupełnionych lub zdublowanych funkcji ośrodka centralnego (M a r k o w s k i, M a r s z a ł 2006).

Pojęcie obszaru metropolitalnego zostało przyjęte przez środowiska geografów, urbanistów, planistów, pojawiło się także w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r., która definiuje go jako „obszar wielkiego miasta oraz powiązanego z nim funkcjonalnie bezpośredniego otoczenia, ustalony w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju” (art. 2, pkt 9). W literaturze naukowej, podobnie jak w przypadku „metropolii”, obserwuje się dużą dobrowolność w interpretacji pojęcia obszaru metropolitalnego, niemniej jednak powiązania funkcjonalne miasta centralnego z bezpośrednim otoczeniem, o których mowa w ustawie, są bliżej doprecyzowane. Obszar metropolitalny to „...duży, wewnętrznie złożony układ osadniczy, którego istotną cechą jest występowanie funkcji metropolitalnych i relacji funkcjonalnych, wiążących układ w spójną terytorialnie i rozwiniętą pod względem społeczno-gospodarczym całość” (K a c z m a r e k, M i k u ł a 2007, s. 14). Obejmuje on strefę zasięgu codziennego oddziaływania związanego z miejscem pracy i zamieszkania ludności oraz tereny potencjalnych możliwości rozwojowych metropolii, w której zachodzą procesy metropolizacji i występuje szereg działań o charakterze uzupełniającym funkcje metropolitalne ośrodka centralnego (M a r k o w s k i, M a r s z a ł 2006).

2. INTEGRACJA W OBSZARACH METROPOLITALNYCH W ŚWIETLE PROJEKTU USTAWY METROPOLITALNEJ

Projekt ustawy o rozwoju miast, centrach rozwoju regionalnego i obszarach metropolitalnych, zwanej potocznie „ustawą metropolitalną”, jest próbą stworzenia instrumentu dla sprawniejszego, bardziej harmonijnego procesu zarządzania przestrzenią miast i przyległych do nich gmin, co powinno się przyczynić do podniesienia jakości życia mieszkańców, jak i jakości samego obszaru, a w konsekwencji wzrostu prestiżu i poprawy wizerunku miasta oraz obszarów otaczających.

W rozdziale pierwszym projektu ustawy, który dotyczy polityki miejskiej państwa, czytamy, iż jest ona nakierowana na stwarzanie korzystnych warunków dla rozwoju miast i ich otoczenia, a jej bezpośrednim celem jest usprawnianie procesów zarządzania w miastach i na terenach aglomeracji miejskich, również poprzez konsolidację zarządzania dużymi miastami i terenami stanowiącymi jego otoczenie. Zakłada się wsparcie finansowe dla przedsięwzięć realizowanych zarówno na terenie metropolii, jak i na terenie otaczających ją jednostek samorządu lokalnego. Jego podstawą ma być kontrakt metropolitalny zawarty z miastem, a w przypadku gdy przedsięwzięcie realizowane jest poza jego terenem – także z właściwą gminą, w trybie i na zasadach określonych w ustawie z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju.

Rozdział drugi definiuje pojęcie obszaru metropolitalnego i procedurę jego ustanawiania, kwestię granic poruszono w rozdziale czwartym. Zapisy rozdziału drugiego dotyczą także zespołu metropolitalnego jako organu zarządzającego obszarem metropolitalnym, ale jego organizację i zasady działania dokładnie reguluje rozdział piąty.

W rozdziale trzecim projektu ustawy określono zakres wspólnych działań zespołu metropolitalnego, które obejmują:

- programowanie rozwoju i zagospodarowania obszaru metropolitalnego,
- przedsięwzięcia, zwłaszcza o charakterze infrastrukturalnym, mające znaczenie dla obszaru metropolitalnego jako całości,
- współpracę jednostek samorządu lokalnego na rzecz realizacji zadań mających znaczenie dla obszaru metropolitalnego jako całości,
- pozyskiwanie z różnych źródeł i łączenie środków publicznych i prywatnych, niezbędnych do realizacji zadań zespołu,
- promocję obszaru metropolitalnego,
- koordynowanie działalności jednostek samorządu lokalnego na obszarze metropolitalnym w sprawach: ładu przestrzennego i ochrony środowiska, zaopatrzenia w media, kanalizacji i unieszkodliwiania odpadów komunalnych, komunikacji i transportu zbiorowego oraz bezpieczeństwa zbiorowego i porządku publicznego.

Należy zauważyć, iż zapisy tego rozdziału stanowią najbardziej istotny fragment z perspektywy przedmiotu niniejszego opracowania, jakim jest integracja metropolitalna, analizowana na przykładzie Łodzi i jej otoczenia.

3. PRZEMIANY FUNKCJI I STRUKTURY FUNKCJONALNEJ ŁÓDZKIEGO OBSZARU METROPOLITALNEGO

Przedmiotem analizy była identyfikacja zmian wielkości i struktury funkcji egzogenicznych obszaru metropolitalnego oraz określenie podstawowych tendencji w zmianach w ich rozmieszczeniu (lokalizacji) na badanym obszarze,

w okresie 1983–2008 (25 lat)³. Przyjęcie cezury początkowej (rok 1983) z okresu przed transformacją społeczno-gospodarczą dobrze ukazuje znaczenie zmian ustrojowych w przeobrażeniach funkcjonalnych badanego układu osadniczego. Zasięg przestrzenny aglomeracji łódzkiej i podział jej na poszczególne strefy przyjęto za opracowaniem wydanym przez Główny Urząd Statystyczny *Aglomeracje miejskie w 1983 r.* Z publikacji tej zaczerpnięto również informacje statystyczne (dla 1983 r.) charakteryzujące miasta i gminy aglomeracji łódzkiej w zakresie liczby pracujących ogółem i według działów KGN. Dane statystyczne dla lat 2000, 2003, 2005 i 2008 uzyskano w Wojewódzkim Urzędzie Statystycznym w Łodzi i obejmują one informacje statystyczne o liczbie pracujących według sekcji PKD⁴.

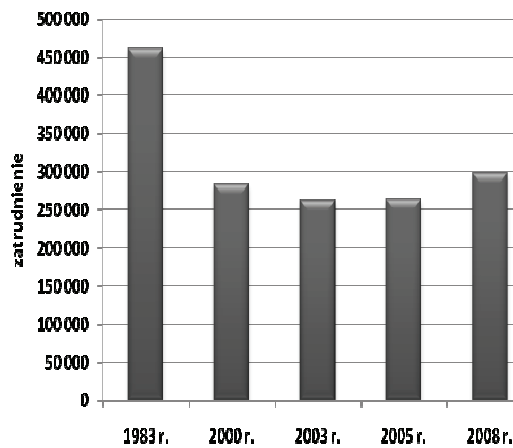
W 1983 r. w regionie miejskim Łodzi pracowało ok. 460 tys. osób (rys. 1). W 2000 r., po systematycznym czasie obniżania się poziomu zatrudnienia, w gospodarce narodowej zatrudnionych było ok. 284 tys. osób. Kolejne lata przyniosły dalsze obniżenie zatrudnienia o ok. 25 tys. osób. Od 2005 r. zatrudnienie zaczęło wzrastać. W porównaniu z 2005 r. zatrudnienie w 2008 r. wzrosło o 35 tys., do poziomu ok. 298,5 tys. osób. Odwrócenie niekorzystnych procesów rozwojowych można przypisać, po części, dobrej koniunkturze gospodarczej w latach 2005–2008, ale co chyba ważniejsze należy uznać je za efekt rozwoju procesów metropolizacji i ożywienia gospodarczego (inwestycyjnego i eksportowego) po wejściu Polski do Unii Europejskiej.

W porównaniu z 1983 r., sektor egzogeniczny w pierwszym okresie transformacji zmniejszył się o blisko 60% (do 2000 r.), przede wszystkim w wyniku zmniejszenia roli wielkich państwowych zakładów przemysłowych i usług-

³ Podstawę metodologiczną studiów nad przemianami funkcji aglomeracji łódzkiej stanowi koncepcja bazy ekonomicznej. W koncepcji tej nadrzędnym celem jest identyfikacja funkcji egzogenicznych jednostek osadniczych, czyli takich rodzajów działalności (lub pewnej ich określonych części), które są podstawą łączności osiedli ze światem zewnętrznym i tym samym mogących mieć główne znaczenie systemotwórcze. Metodą określenia funkcji egzogenicznych jest często stosowany pośredni sposób identyfikacji zaproponowany przez Homera Hoyta, znany w polskiej literaturze pod nazwą metody reszt (*residual method*) lub wskaźnika nadwyżki pracowników (*index of sur plus workers*). Struktura funkcjonalna miast różni się od struktury zatrudnienia w mieście. Funkcje miasta w klasycznym założeniu bazy ekonomicznej utożsamiane są z zatrudnieniem egzogenicznym. Przyjęcie pośredniego pomiaru wielkości zatrudnienia egzogenicznego powoduje, że zmiany wielkości bazy ekonomicznej i poszczególnych funkcji ją tworzących zależą nie tylko od ewolucji struktury zatrudnienia w mieście, ale w dużym stopniu od zmian w strukturze zatrudnienia całej gospodarki narodowej.

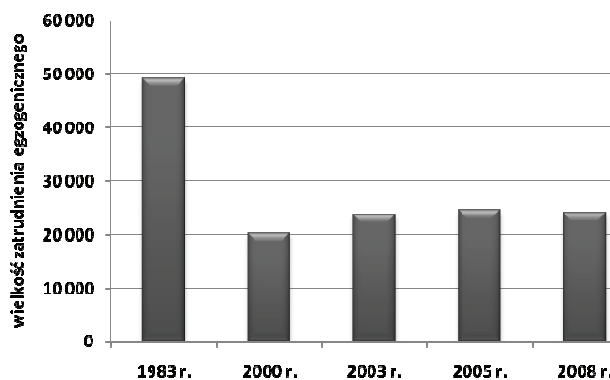
⁴ Materiały źródłowe pochodzą z Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Łodzi i zawierają informację statystyczną o liczbie pracujących według sekcji Polskiej Klasyfikacji Działalności w zakładach pracy, które zatrudniają więcej niż 9 osób według miejsca zatrudnienia. Informacja statystyczna odnosiła się do 21 obszarów wiejskich (gmin wiejskich lub części wiejskich gmin miejsko-wiejskich).

wych. Zaznaczający się niewielki trend wzrostowy tego sektora, który nastąpił w latach następnych (2000–2008), może świadczyć o zakończonym już procesie jego zasadniczej przebudowy i włączania się Łodzi wraz z jej zapleczem w gospodarkę narodową oraz globalną dzięki rozwojowi nowych funkcji egzogenicznych (rys. 2). Przebudowa ustroju spowodowała również wzrost znaczenia sektora endogenicznego (lokalnego), dla którego podstawę rozwoju stanowią bardzo liczne i różnorodne indywidualne inicjatywy samych mieszkańców w regionie miejskim Łodzi. Szybki rozwój bazy endogenicznej był naturalną reakcją na jej niedorozwój w poprzednim systemie politycznym, ale także formą obrony społeczności lokalnych przed bezrobociem.

Rys. 1. Wielkość zatrudnienia w aglomeracji łódzkiej w latach 1983–2008

Źródło: opracowanie własne

Rys. 2. Zmiany zatrudnienia egzogenicznego w aglomeracji łódzkiej w latach 1983–2008

Źródło: opracowanie własne

W latach 1989–2005 struktura funkcjonalna uległa bardzo silnym przeobrażeniom. Zmniejszył się udział funkcji przemysłowej (z 57% do ok. 16%). Pojawiły się również nowe funkcje, poprzednio prawie niewystępujące, oraz nastąpił zanik innych, które w nowej rzeczywistości gospodarczej stały się mniej ważne. Wydatnie wzrosła natomiast rola funkcji handlowej (29% w 2005 r.), która obok obsługi nieruchomości i firm (sekcja K) jest funkcją główną, współdominującą.

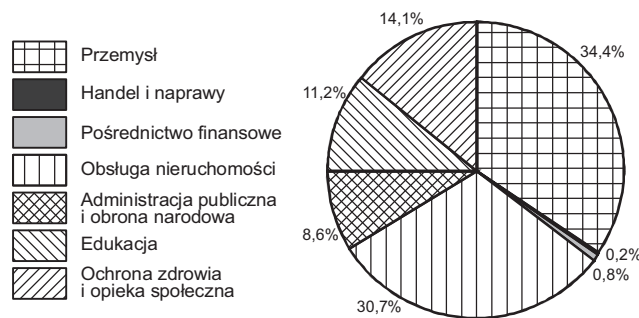
W okresie transformacji ustrojowej handel należał do najbardziej dynamicznie rozwijających się rodzajów działalności gospodarczych, obejmujących największą liczbę firm, stając się w pewnym sensie „lokomotywą” zmian w Łodzi. Proces restrukturyzacji tej działalności rozpoczął się już pod koniec lat osiemdziesiątych XX w., a więc zanim nastąpiły zasadnicze zmiany ustrojowe, i polegał na prywatyzacji handlu detalicznego oraz nieco później hurtowego oraz uwolnieniu spod kurateli państwa handlu zagranicznego. Silne funkcje handlowe regionu miejskiego Łodzi wynikają również z działalności centrów handlu hurtowego w postaci targowisk o zasięgu początkowo międzynarodowym, a obecnie głównie ogólnopolskim, zlokalizowanych w gminach Rzgów i Tuszyn. Bardzo ważną funkcją egzogeniczną, która stała się współdominującą w regionie miejskim, jest obsługa nieruchomości i firm (24,5% w 2005 r.).

Wzrost znaczenia tej funkcji stanowi doskonały przykład pojawienia się wielu nowych działalności, których istnienie jest ściśle związane z gospodarką rynkową. Konkurencja i rachunek ekonomiczny wymusiły powstanie różnego rodzaju firm niezbędnych dla dobrego funkcjonowania biznesu, jak: biura podatkowe, rachunkowe, firmy doradcze, reklamowe, biura pośrednictwa nieruchomości itp., które w poprzednim systemie gospodarczym nie miały możliwości zaistnienia i funkcjonowania.

W pierwszym dziesięcioleciu XXI w. struktura regionu miejskiego Łodzi uległa dalszej ewolucji. Najbardziej istotnym przejawem tej przemiany jest wzrost znaczenia funkcji przemysłowej po jej głębokim kryzysie lat dziewięćdziesiątych, co jest przejawem procesu restrukturyzacji i modernizacji działalności produkcyjnej, zwłaszcza otwarcia Łodzi i jej najbliższego otoczenia na wiele inwestycji finansowanych przez kapitał zagraniczny (rys. 3).

Drugą ważną cechą tych przemian to spadek znaczenia funkcji egzogenicznej handlu i napraw oraz pozostałych działalności usługowych, które w pierwszych latach transformacji nadawały rytm rozwojowy i ograniczyły w znacznym stopniu negatywne skutki wywołane kryzysem w przemyśle. Niezmiennie wzrasta zaś znaczenie funkcji obsługi nieruchomości i firm, administracji oraz edukacji. Negatywnym aspektem zmian jest zmniejszanie również funkcji obsługi finansowej. Całość zmian świadczy o początku dalszej przebudowy funkcji regionu miejskiego Łodzi w kierunku ich profesjonalizacji. Wszystkie te zmiany doprowadziły do generalnej przebudowy oblicza funkcjonalnego obszaru metropolitalnego z przemysłowo-usługowego (z dominacją usług materialnych) na usług-

gowy (z przewagą usług niematerialnych). Rozpoczęty na początku 2000 r. trend do otwierania się Łodzi i regionu miejskiego – wzrostu znaczenia w niej sektora egzogenicznego (na stosunkowo wyrównanym poziomie), może stanowić symptom zakończonego już etapu zasadniczej restrukturyzacji oraz wskazywać na początek jej coraz silniejszego włączania się w procesy rozwoju gospodarki krajowej i globalnej.

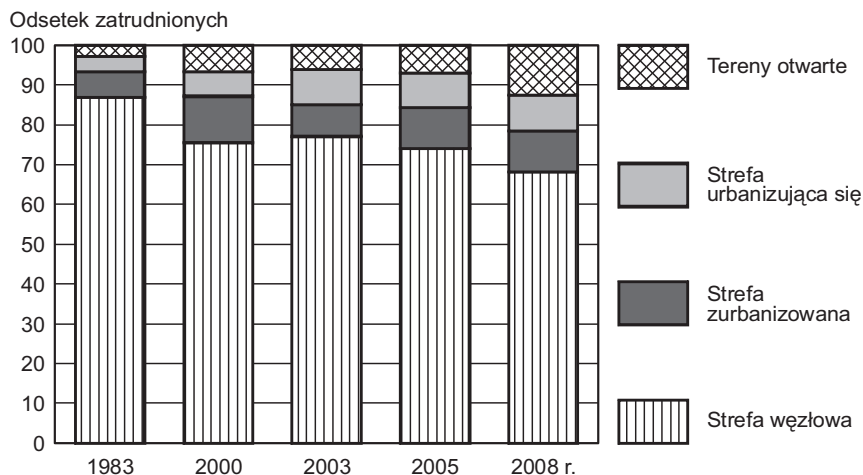

Rys. 3. Struktura funkcji aglomeracji łódzkiej w 2008 r.

Źródło: opracowanie własne

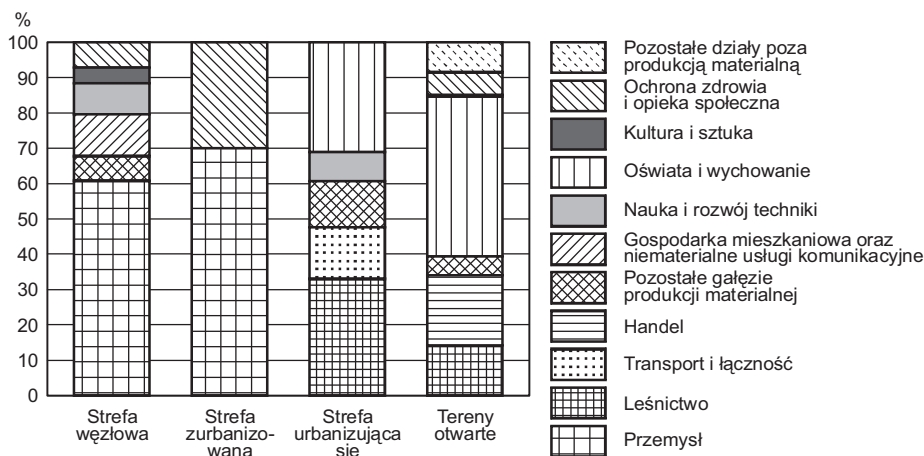
Zmiany struktury funkcjonalnej przejawiają się również w przemieszczeniu lokalizacji sektora egzogenicznego w strefach regionu miejskiego. W 1983 r. blisko 87% działalności egzogenicznych koncentrowało się w obszarze węzłowym, a 93,5% w obszarze węzłowym i zurbanizowanym (rys. 4). Zmiany w rozmieszczeniu funkcji egzogenicznej polegają na systematycznym wzroście jej udziału na terenach otwartych oraz obniżeniu w strefie węzłowej. Do czasu transformacji tereny otwarte i strefa urbanizująca się stanowiły obszar słabiej zainwestowany, który zostały ożywiony wraz z rozpoczynającym się procesem przemian gospodarczych i osadniczych. Mniejsze miasta i otaczające je obszary wiejskie, bezpośrednio przylegające do granic administracyjnych Łodzi o początkowo relatywnie niższej cenie ziemi, stały się miejscem ekspansji funkcji rezydencjalnej, której często towarzyszą funkcje produkcyjne i usługowe. Również położone nieco dalej od centrum tereny otwarte, zwłaszcza te, które charakteryzują się dużą atrakcyjnością środowiska przyrodniczego, stały się obszarami oddziaływania procesów urbanizacyjnych, kreowanych przez budownictwo mieszkaniowe oraz lokalizujące się tu nowe funkcje produkcyjne i usługi materialne.

Na początku lat osiemdziesiątych XX w. strefy – węzłowa i zurbanizowana – skupiały przede wszystkim funkcje przemysłowe. Z kolei obszary otwarte oraz urbanizujące się pełniły słabe funkcje usługowe (handlowe, transportowe, edukacyjne). Znaczny udział miała również funkcja leśnictwa (rys. 5).

Rys. 4. Struktura zatrudnienia egzogenicznego według stref aglomeracji w latach 1983–2008

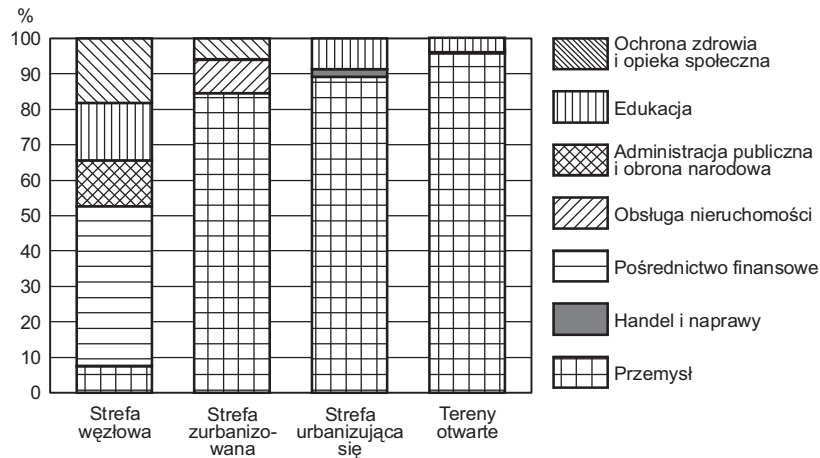
Źródło: opracowanie własne

Rys. 5. Struktura funkcji aglomeracji łódzkiej według stref w 1983 r.

Źródło: opracowanie własne

W 2008 r. struktura funkcjonalna poszczególnych stref przedstawiała się już zupełnie odmiennie (rys. 6). W obszarze rdzeniowym dominowały funkcje usługowe, z których najważniejszymi były: obsługa nieruchomości, administracja oraz edukacyjna i ochrony zdrowia. W pozostałych strefach pojawiła się dominacja funkcji przemysłowej, która koncentrowała ok. 80% zatrudnienia egzogenicznego tych stref.

Rys. 6. Struktura funkcji aglomeracji łódzkiej według stref w 2008 r.
Źródło: opracowanie własne

Podsumowując, należy stwierdzić, że zasadnicze zmiany wiążą się z powolnym odbudowywaniem potencjału funkcjonalnego regionu miejskiego po jego kryzysie w latach dziewięćdziesiątych, przekształcaniem struktury funkcjonalnej z przemysłowej w usługową oraz tendencjami do wypełniania zewnętrznych stref regionu miejskiego i istotnych przemian wewnętrznej struktury strefy węzłowej.

4. INTEGRACJA METROPOLITALNA W ŚWIETLE WYBRANYCH DOKUMENTÓW PLANOWANIA ROZWOJU LOKALNEGO

4.1. Perspektywa Łodzi

Problem integracji metropolitalnej w świetle dokumentów planowania rozwoju lokalnego z perspektywy Łodzi, będącej centralnym miastem krystalizującego się Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego, analizowano na podstawie zapisów Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego i obowiązującego Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzeni Łodzi uchwalonych w 2002 r. oraz projektu nowego Studium.

W Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego wyraźnie podkreślono, iż priorytetem polityki społeczno-gospodarczej ma być przekształcenie istniejącego regionu administracyjnego Łodzi w region funkcjonalno-przestrzenny i społeczno-gospodarczy, w którym obok związków lokalnych rozwinie się świadomość regionalna ludności, a Łódź, ze swoimi funkcjami metropolitalnymi, stanie się centrum integrującym społeczność województwa.

Wśród pięciu podstawowych stref zagospodarowania przestrzennego województwa wyodrębniono w Planie strefę koncentracji związków metropolitalnych, która obejmuje przestrzeń Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego wyznaczonego powierzchnią pięciu powiatów centralnych w województwie. Podkreślono z jednej strony najpoważniejszy problem strefy metropolitalnej – żywiołowy proces urbanizacji obszarów podmiejskich oraz rekreacyjno-mieszkanio- wych, które trudno wyposażyć w infrastrukturę i silnie oddziałują na środowisko i krajobraz, a z drugiej wskazano rejon Strykowa jako unikalny w strefie i województwie ze względu na swoje położenie przy planowanym przecięciu autostrad. W Planie czytamy także o konkretnych zadaniach wyznaczonych dla rdzenia strefy metropolitalnej – Łodzi oraz jej otoczenia, które zaprezentowano w tabeli 1. Należy sformułować wniosek, iż zapisy tego dokumentu uwypuklają hierarchiczną organizację przestrzeni strefy metropolitalnej, metropolię prezentują jako obszar wyraźnie uprzywilejowany – będący siłą napędową całego regionu, dla którego tereny otoczenia są jedynie wysoce podporządkowanym zapleczem rozwojowym.

Tabela 1

Funkcje metropolii i jej otoczenia

Metropolia	Region zapewnia
Pobudza do rozwoju regionu	Przestrzeń dla nowych projektów gospodarczych i infrastrukturalnych
Zapewnia właściwe i sprawne środowiska dla tworzenia i transferu wiedzy	Nowe możliwości dla rozwoju budownictwa miejskiego i wiejskiego
Zapewnia usługi biznesowe i finansowe	Możliwości tworzenia prestiżowych obszarów miejskich i nowych form handlu
Zapewnia relatywnie wysokie płace, które przyciągają mieszkańców dojeżdżających do pracy spoza miasta	Większa możliwość lokalizowania biznesu
Jest miejscem koncentracji kultury, miejsc wypoczynku i sportu, a także centrum logistyki transportowej krajowego i międzynarodowego profilu.	Dostęp do zasobów pracy i umiejętności Bliskość klientów

Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego (2002).

W obowiązującym Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzeni Łodzi zapisano, iż „ambicją miasta jest osiągnięcie statusu metropolii i jak największego znaczenia w sieci miast Europy oraz jak najkorzystniejszych warunków i możliwości funkcjonowania w trudnej konkurencji międzynarodowej”. Szansę Łodzi upatruje się w jej korzystnym położeniu, ale jednocześnie jako największą barierę dla rozwoju ośrodka wskazuje brak wystarczająco silnie rozwiniętych związków komunikacyjnych i gospodarczych z bliższym i dalszym otoczeniem. Za podstawowe cele polityki społeczno-

-gospodarczej i przestrzennej Łodzi w sferze kształtowania związków z otoczeniem uznano wykorzystanie walorów położenia miasta oraz dotychczasowej pozycji i pełnionych funkcji dla wzmocnienia i zróżnicowania jego struktury gospodarczej. Jednakże z perspektywy niniejszego opracowania, najbardziej istotny wydaje się zapis na temat szans uzyskania efektów wynikających ze zbieżności celów i nakładania się działań, jakie tworzą możliwości skoordynowania polityki przestrzennej Łodzi i pozostałych terenów – także tych, które wchodzi w skład Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego.

W projekcie nowego Studium uwypuklono problem powiązań metropolitalnych, wyodrębniając go w treści dokumentu. Zdefiniowano je jako wynikające z codziennych powiązań komunikacyjnych – dojazdów do pracy czy usług wyższego rzędu i objęto szerszą strefą, o zasięgu regionalnym – od Zduńskiej Woli po Skierniewice, od Łęczycy do Piotrkowa Trybunalskiego, Tomaszowa Mazowieckiego. Zwrócono także uwagę na powiązania w systemie obszarów o funkcjach rekreacyjnych bliskiego zasięgu, wyznaczone Pilicą ze zbiornikiem Sulejowskim, Wartą ze zbiornikiem Jeziorsko oraz od północny pradoliną warszawsko-berlińską. Podkreślono, że pomiędzy Łodzią a pozostałą częścią potencjalnego Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego zachodzi szereg związków, które w sposób jednoznaczny wywołują potrzebę współdziałania i koordynowania zamierzeń.

4.2. Perspektywa otoczenia

Perspektywę otoczenia określono na podstawie dokumentów planowania rozwoju lokalnego dwóch wybranych gmin miejsko-wiejskich w otoczeniu Łodzi, tzn. Rzgowa i Strykowa. W gminie Rzgów pod uwagę wzięto Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzeni oraz Plan Rozwoju Lokalnego, natomiast w przypadku Strykowa – Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzeni oraz Strategię Rozwoju. Celem tej części badań była identyfikacja w tekście dokumentów wszelkich odniesień do centrum obszaru metropolitalnego, czyli Łodzi. Efektem tych studiów jest zestawienie najczęściej występujących w tekstach rodzajów odwołań do centrum metropolitalnego. Istotą tego problemu jest zatem określenie „jak często?” i „w jaki sposób?” w dokumentach planowania rozwoju lokalnego gmin w otoczeniu dużego miasta określane są relacje pomiędzy metropolitalnym centrum i peryferiami.

W tekstach wybranych dokumentów planowania lokalnego brakuje obszernych fragmentów (rozdziałów), które w całości byłyby poświęcone problemowi związków (ich identyfikacji, charakteru, kształtowania w przyszłości) pomiędzy centrum metropolitalnym a obszarem otaczającym. W kontekście długiej dyskusji nad powołaniem obszarów metropolitalnych (ustawy metropolitalnej) oraz

istniejących planów zagospodarowania województw czy koncepcji zagospodarowania państwa, występowanie takiej sytuacji należy uznać za dość poważne zaniedbanie wynikające z niedostrzegania złożoności procesów kształtujących obszar metropolitalny jako pewną całość funkcjonalno-osadniczą.

Tabela 2

Najczęściej występujące rodzaje odniesień do centrum metropolitalnego w wybranych dokumentach planowania rozwoju lokalnego gmin Rzgów i Stryków

Rodzaj odwołania do centrum obszaru metropolitalnego	Udział (%)
Położenie geograficzne (względem ośrodka metropolitalnego, dróg ogniskujących się na ośrodku)	31
Wspólne funkcjonowanie w systemie określonego typu – system transportowy	15
Wspólne funkcjonowanie w systemie określonego typu – system przyrodniczy	12
Lokalizacja pewnych wyspecjalizowanych funkcji zarządzania lub obsługi publicznej	24
Centrum impulsów rozwojowych	11
Inne	7

Źródło: opracowanie własne.

Najczęściej występującym w dokumentach rodzaj odwołań do Łodzi jako centrum obszaru metropolitalnego jest ten, który odnosi się do relacji w przestrzeni fizycznej (lokalizacji), czyli bliskości położenia względem ośrodka centralnego lub swoistego rodzaju węzła w systemie osadniczym. Drugie istotne odniesienie pokazuje związek wynikający z funkcjonowania miasta i gminy w pewnego typu systemie, tzn. np. w systemie transportowym zogniskowanym na centrum metropolitalnym lub przyrodniczym. Podobny rodzaj postrzegania istotnej roli Łodzi polega na odwołaniu się do lokalizacji w centrum pewnej wyspecjalizowanej funkcji, która ze względu na swój elitarny (rzadki) charakter ma duży zasięg oddziaływania przestrzennego.

Podsumowując, należy zauważyć, że centrum metropolitalne postrzegane jest przede wszystkim w kategoriach funkcjonalnych i formalnych, bez rozbudowanych interpretacji ani w sensie relacji wiążących, ani w sensie określenia roli poszczególnych elementów osadniczych w systemie aglomeracji (metropolitalnym).

4.3. Wizerunek metropolii (subiektywny)

Termin „wizerunek” jest potocznie używany jako wyrażenie określające sumę poglądów, postaw i wrażeń, jakie dana osoba lub grupa ma w stosunku do danego obiektu, którym może być przedsiębiorstwo, produkt, marka, osoba lub miejsce. Z pojęciem wizerunku przestrzeni ściśle powiązane jest pojęcie tożsamości terytorialnej. Tożsamość jest wartością obiektywną, zasadzającą się na trwałych cechach przestrzeni takich jak: warunki przyrodnicze, położenie geograficzne, rodowód historyczny czy dziedzictwo kulturowe. Wizerunek zaś jest odbiciem tożsamości, sumą przekonań, wrażeń, odczuć i opinii, jakie o danym miejscu mają indywidualni odbiorcy.

W badaniu prowadzonym wśród 30 pracowników Urzędu Marszałkowskiego w Łodzi poproszono w pierwszej kolejności o zdefiniowanie pojęcia „metropolia”. W odpowiedzi otrzymano obraz miasta charakteryzującego się przede wszystkim dużą powierzchnią i liczbą mieszkańców, ale także będącego centrum gospodarczym regionu o bogatej historii i infrastrukturze. Niezwykle rzadko pojawiały się wypowiedzi na temat wpływu metropolii na jej otoczenie, czy znaczenie światowe miasta o takiej randze. Zdecydowana większość respondentów (70%) deklarowała, iż Łódź zasługuje na miano metropolii, pozostali byli odmiennego zdania. Należy jednocześnie zaznaczyć, iż obie te grupy uzasadniały swoją opinię tymi samymi cechami metropolii, które podawano wcześniej w definicji. Zapytani o elementy w przestrzeni Łodzi, które można byłoby wykorzystać w promowaniu miasta jako metropolii, respondenci wymieniali przede wszystkim Manufakturę, ulicę Piotrkowską oraz elementy architektury XIX-wiecznej Łodzi: fabryki, pałace fabrykantów, kamienice, osiedle Księży Młyn. Wśród fragmentów historii Łodzi, które mogłyby posłużyć do promowania miasta jako metropolii, wymieniano przemysłową przeszłość oraz wielokulturowość ośrodka. Pojawiły się także wypowiedzi dotyczące funkcji nieformalnej stolicy kraju, jaką Łódź pełniła w okresie powojennym oraz okres rozwoju kinematografii w Łodzi w latach 1945–1989. Wśród atutów Łodzi wykorzystanych w konkurowaniu z innymi miastami Polski wymieniano położenie, potencjał kulturowy miasta, dużą liczbę i różnorodność szkół wyższych, niskie koszty pracy i wysokie kwalifikacje pracowników, festiwale. Wśród najważniejszych słabości, mogących powodować bariery dla rozwoju miasta, wskazywano słabą infrastrukturę techniczną miasta, starą i zniszczoną tkankę miejską oraz zbyt bliskie sąsiedztwo stolicy.

Metropolia, zgodnie z definicjami istniejącymi w literaturze przedmiotu, to aglomeracja miejska licząca co najmniej pół miliona mieszkańców. Kryterium ludności nie jest jednak jedyne i wystarczające do zdefiniowania metropolii, dlatego najczęściej bywa uzupełniane o trzy inne kryteria:

- doskonałość usług, instytucji i wyposażenia,

- potencjał innowacyjny w zakresie technicznym, ekonomicznym, społecznym, politycznym, kulturalnym,
- wyjątkowość i specyfika miejsca.

Pracownicy Urzędu Marszałkowskiego w Łodzi poproszeni o rozdzielenie 10 punktów pomiędzy wymienione powyżej kryteria definiowania metropolii tak, aby jak najlepiej opisywały Łódź, przydzielili odpowiednio 2.7, 4.0 i 3.3 punktów każdemu z nich. Wrażenie, że największe znaczenie dla Łodzi ma potencjał innowacyjny w zakresie technicznym, ekonomicznym, społecznym, politycznym i kulturalnym może wynikać z często przytaczanych zapisów Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Łodzi oraz Strategii Rozwoju Klastra w Łodzi na lata 2007–2015, w których czytamy: „(...) można określić dziedziny, które mają szansę zdobycia przewagi konkurencyjnej w procesach metropolizacji i globalizacji i stać się siłą napędową gospodarki miasta, a do których zaliczyć należy: naukę i badania, kształcenie akademickie, consulting międzynarodowy, spotkania kongresowe i konferencje międzynarodowe, kulturę i wydarzenie kulturalne, sztukę medialną, działalność artystyczną, działalność wystawienniczo-targową, wydarzenia sportowe, gospodarkę kreatywną powiązaną z kulturą i sztuką (design, twórczość artystyczna materialna i niematerialna ze sfery kultury masowej i wyspecjalizowanej, centrum mody), turystykę w oparciu o dziedzictwo kultury materialnej, w tym dziedzictwo zabudowy i techniki ery postprzemysłowej, muzealnictwo, usługi hotelowe, usługi finansowe i księgowość, usługi bankowe (...)”.

Urzednicy wysoko ocenili także wyjątkowość i specyfikę miasta, które również często wymieniali jako atut, dzięki któremu Łódź może konkurować z innymi miastami. Najslabiej oceniono jakość usług, instytucji i wyposażenia, którą również często wymieniano jako barierę dla rozwoju miasta.

Reasumując, pracownicy Urzędu Marszałkowskiego uznają w większości, że Łódź zasługuje na miano metropolii, jednak społeczna percepcja tego pojęcia daleko odbiega od koncepcji naukowych i bliższa jest raczej pojęciu aglomeracji. Metropolia bowiem to coś więcej niż duży ośrodek miejski będący centrum regionu, którego obraz uzyskano w prowadzonym badaniu.

4.4. Tożsamość terytorialna mieszkańców małych miast

Badania przeprowadzono w drugiej połowie czerwca 2008 r. w trzech najmniejszych ośrodkach miejskich wchodzących w skład Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego, tzn. w Rzgowie (3,4 tys. ludności), Tuszynie (7,1 tys.) i Strykowie (3,5 tys.). We wszystkich ośrodkach przeprowadzono 212 wywiadów kwestionariuszowych, z czego odrzucono 23 wywiady (niepełne odpowiedzi,

wątpliwości co do zrozumienia pytań przez respondentów). Ostatecznie do zestawień zbiorczych zakwalifikowano 189 wywiadów, w tym w Tuszynie 97 (51%), Strykowie 50 (27%) i Rzgowie 42 (22%). Liczba wywiadów w danym mieście była proporcjonalna do wielkości ośrodka mierzonej liczbą stałych mieszkańców. Próba wyniosła 1,35% łącznej populacji miast. Dobór respondentów miał charakter kwotowy w zakresie trzech struktur, tzn. płci, wieku i wykształcenia (dla trzech ośrodków łącznie) oraz dostępnościowy, tzn. opierał się na tzw. bezpośredniej rekrutacji terenowej.

Respondentów w badanych ośrodkach ŁOM poproszono o określenie obszarów (terytoriów), z którymi odczuwają szczególny związek (pytanie otwarte). Większość respondentów jako obszar, z którym się identyfikuje (czuje związaną) wymieniała „moje miasto” (63%). Wraz z odpowiedzią „moje sąsiedztwo” udział odpowiedzi odnoszących się do przestrzeni lokalnej wyniósł 68%. Wśród innych odpowiedzi wskazujących na identyfikację terytorialną respondentów stosunkowo duża grupa odnosiła się do regionu łódzkiego i Łodzi (razem 13%). Historia rozwoju Łodzi i przypisanie jej formalnego tworu administracyjnego dopiero w 1918 r. i ewolucje podziałów administracyjnych, w tym destrukcyjny dla kształtowania się tożsamości regionalnej podział terytorialnego kraju w latach 1975–1998, nie sprzyjały budowaniu identyfikacji z regionem ani w sensie społecznym, ani terytorialnym. Znamienne również dla wszystkich odpowiedzi jest pewne rozdzielenie tego co lokalne (codzienne, oswojone, swojskie) i narodowe. W tym sensie pytanie o „moje terytorium (obszar)” narzuca od początku pewne wyobrażenie lokalne. Można przypuszczać, że tożsamość narodowa oraz identyfikacja z Polską są nie tyle odsunięte na dalszy plan, co w pewnym sensie oczywiste.

Potwierdzeniem tego przypuszczenia, w kontekście stawianego problemu (integracja i dezintegracja ŁOM), są wskazania respondentów z listy terytoriów (obszarów), które mogą być uznawane za własne („jestem mieszkańcem...”) ⁵. Podobnie jak w poprzednich odpowiedziach dominowały wskazania na obszary będące podłożem działań lokalnych (moje miasto, mój powiat). Wysoko udział miały też odpowiedzi podkreślające identyfikację z Polską i regionem. Warto jednak zauważyć, że identyfikacja regionalna znajduje się na trzecim miejscu, po lokalnej i narodowej. Znikomy udział wskazań dotyczył identyfikacji z obszarem metropolitalnym (aglomeracji), która była w tym przypadku niższa od identyfikacji europejskiej. Z jednej strony dowodzi to funkcjonalnego oraz planistycznego charakteru obszarów metropolitalnych (aglomeracji miejskich), z drugiej zaś braku wyobrażenia respondentów o podstawach zorganizowania układów osadniczych. Respondenci, w większości, w potoczny i wybiórczy sposób postrzegają związki w aglomeracji, głównie przez relacje z ośrodkiem

⁵ Respondent mógł wskazać trzy obszary.

centralnym. Jeśli zatem istnieje jakaś społeczna kategoria identyfikacji metropolitalnej, to raczej przez związek z Łodzią niż z obszarem metropolitalnym.

Ważnym aspektem oceny poziomu tożsamości lokalnej jest określenie zasięgu codziennych działań w przestrzeni ŁOM. Respondentów poproszono o określenie natężenia i charakteru związków zarówno z Łodzią, jak i innymi bliskimi obszarami. Połowa ankietowanych mieszkańców małych miast (47%) odwiedza centrum obszaru metropolitalnego bardzo często, tzn. codziennie lub kilka razy w tygodniu. Następne 16% respondentów twierdziło, że przynajmniej raz w tygodniu. Z drugiej strony stosunkowo duża grupa mieszkańców odpowiedziała, że do Łodzi jeżdżą sporadycznie i w wyjątkowych okolicznościach (31%). Respondenci twierdzili, że głównym celem odwiedzin Łodzi są zakupy i usługi, a w dalszej kolejności praca, nauka oraz realizacja potrzeb rozrywki i kulturalnych. Udział dojeżdżających do pracy w Łodzi na podstawie przeprowadzonego kwestionariusza oceniono na ok. 15%. Biorąc pod uwagę wcześniejsze odpowiedzi respondentów dotyczące tożsamości terytorialnej oraz te odnoszące się do związków funkcjonalno-przestrzennych, można zauważyć, że Łódź jest dla mieszkańców małych miast przede wszystkim ośrodkiem usługowym w realizacji potrzeb, których nie zapewnia środowisko lokalne. Małe miasta aglomeracji rozwijające się „w cieniu” wielkiego miasta, mają bardzo często zubożoną ofertę usług, co tłumaczy się zbyt dużą konkurencją ze strony ośrodka metropolitalnego. Łódź nie ma jednocześnie tak dużego znaczenia dla mieszkańców jako miejsce pracy. Centrum metropolitalne odgrywa rolę w tworzeniu związków funkcjonalnych ze swym najbliższym otoczeniem głównie w wyniku dużej oferty usługowej, głównie wyspecjalizowanej. Trudno natomiast stwierdzić istotną rolę Łodzi w wytwarzaniu się związków emocjonalnych, a tym bardziej w tworzeniu tożsamości metropolitalnej.

Ankietowanych poproszono o wyrażenie swojego zdania na temat planów powołania nowej formy zarządzania metropoliami (projekt ustawy metropolitalnej). Prawie 80% ankietowanych w małych miastach nie miało pojęcia, że w ogóle toczą się prace na prawem usprawniającym funkcjonowanie obszarów znajdujących się w zasięgu bezpośredniego oddziaływania wielkich miast. Pozostali respondenci jako źródło wiedzy wskazali media (35 osób), a nieliczni dowiedzieli się o tym od znajomych czy od władz miasta. Znamienne jest, że dość dużą biernością w zakresie informowania o zamierzeniach powołania umocowanych prawnie obszarów metropolitalnych charakteryzowały się władze samorządowe. Nie może więc dziwić, że większość ankietowanych mieszkańców (51%) nie widziała potrzeby takich działań, a 29% nie miała na ten temat zdania. Przeciwnicy argumentowali, że powoływanie nowej administracji i instytucji to kolejny etap rozrostu administracji i biurokracji, która nic nie zmieni w funkcjonowaniu ich miast. Niewielka grupa zwolenników (20%) przyznała, że wspólne zarządzanie metropolią może przynieść korzyści, choć w większości nie potrafili sprecyzować, na czym będą one polegać. Ocena takich wyników

badan jest ambiwalentna. Z jednej strony brak zrozumienia mieszkancow dla idei powolania obszarow metropolitalnych nie moze byc przeszkoda dla dzialan w kierunku usprawnienia ich funkcjonowania, gdyz w wiekszosci przypadkow nie rozumieja oni przeslanek odnoszacych sie do korzyści wynikajacych ze wspólnego zarzadzania metropoliami, które mogłyby poprawić warunki i jakość życia w zewnetrznych obszarach regionow miejskich. Z drugiej strony decydenci gmin metropolitalnych nie probuja wspólnie wcielac z zycie zadnego przykladowego dzialania, które pokazaloby korzyść z istnienia takich form wspólnzarzadzania, jak np. współpraca w zakresie obslugi transportowej, zbiorowego bezpieczenstwa.

5. PODSUMOWANIE

Wyniki wybranych badan geograficznych pokazuja, ze nastapila zasadnicza zmiana funkcji aglomeracji oraz jej rozmieszczenie w przestrzeni układu osadniczego, a tym samym powstaje nowa organizacja jej struktury funkcjonalno-przestrzennej. Badania funkcjonalne, choć miały charakter formalny, wskazuja, ze istnieje potrzeba systemowego planowania i zarzadzania obszarami metropolitalnymi, odpowiadajaca na postulat badan strukturalno-funkcjonalnych, którym jest rozpatrywanie relacji osadniczych w ujęciu czesc-całosc i czesc-czesc (Suliborski 2001).

Integracja metropolitalna zachodzi w warstwie funkcjonalno-przestrzennej, choć jest ona duzo bardziej zlozona niz przed 1990 r. Dezintegracja natomiast wynika z autonomizacji podsystemow osadniczych aglomeracji, co dzieje sie za sprawa glownie funkcjonowania samorzadu terytorialnego i renesansu lokalnosci (odbudowy tozsamosci lokalnej). Spolecznosci lokalne wykazuja duze przywiazanie do swojego srodowiska zamieszkania, natomiast Lodz postrzegana jest w kategoriach funkcjonalnych (uzytecznych) w duzo wiekszym stopniu jako miejsce lokalizacji uslug niz rynek pracy.

Budowanie metropolii (obszaru metropolitalnego) jest bardzo zlozonym procesem politycznym, ekonomicznym i spolecznym. Procesy przemian obszarow metropolitalnych w znacznym stopniu maja charakter zywiolowy. Planowanie przestrzenne probuje procesy te „okieľznać” poprzez ich modelowanie i formułowanie wytycznych dla ich dalszego rozwoju. Malo uwagi poświeca sie natomiast potrzebom ludzi. Budowanie metropolii i spolecznej akceptacji dla tego procesu wymaga wykonania konkretnych dzialan, które beda stanowic pierwsze przykladowe korzyści dla lokalnych spolecznosci (np. budowy wspólnego systemu komunikacji zbiorowej). Warto rowniez zwrócic uwage na rozbieznosc pomiedzy wizerunkiem Łodzi jako centrum metropolitalnym (konstruowanym przede wszystkim z perspektywy centrum), a rozumieniem pojecia metropolii

i metropolizacji wśród ludzi, w tym również bezpośrednio związanych z zarządzaniem i administrowaniem regionem.

LITERATURA

Aglomeracje miejskie w 1983 r., GUS, Warszawa.

Kaczmarek T., Mikuła Ł., 2007, *Ustroje terytorialno-administracyjne obszarów metropolitalnych w Europie*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

Markowski T., Marszał T. (red.), 2006, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, KPZK PAN, Warszawa.

Suliborski A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia empiryczno-teoretyczne*, UŁ, Łódź.

Materiały źródłowe

Uchwała nr LXXVII/1793/02 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 3 kwietnia 2002 r. w sprawie przyjęcia „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi”

Uchwała nr XLV/524/2002 Sejmiku Województwa Łódzkiego z dnia 9 lipca 2002 r. w sprawie uchwalenia „Planu zagospodarowania przestrzennego województwa łódzkiego”

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, DzU nr 80, poz. 717.

Uchwała nr IX/155/07 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 11 kwietnia 2007 r. w sprawie przyjęcia programu pn. „Strategia rozwoju klastra w Łodzi na lata 2007–2015”

Projekt Ustawy o rozwoju miast, centrach rozwoju regionalnego i obszarach metropolitalnych, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, www.mswia.gov.pl (18.06.2010).

Projekt „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi”, Miejska Pracownia Urbanistyczna w Łodzi, <http://www.mpu.lodz.pl> (18.06.2010).

Marcin Wójcik, Paulina Tobiasz-Lis

THE FUNCTIONING AND SOCIAL PROBLEMS OF METROPOLITAN INTEGRATION. BASED ON THE METROPOLITAN AREA OF ŁÓDŹ

(Summary)

The conviction that metropolitan areas are of vital importance for the socio-economic development is one of the major paradigms of social development in the era of globalization. Among numerous problems associated with spatial metropolization there

is the recognition of certain social and economic processes together with their spatial conditions. On the one hand, these conditions lead to the integration of metropolitan areas, but on the other, they may cause some diversification.

According to the results of a few selected studies conducted on Łódź Metropolitan Area (Łódzki Obszar Metropolitalny), there has been a significant change in the role of an agglomeration and its location in the settlement system. Metropolitan integration takes place at the functional-spatial level, however, it is much more complex than it used to be before 1990. Disintegration, on the other hand, results from the autonomization of the settlement sub-systems of agglomerations, which occurs mainly due to the functioning of the local self-government and the renaissance of localism (the restoration of local identity). Local communities exhibit great commitment to their local communities, and as regards Łódź, this city is perceived, in terms of functional (practical) criteria, much more as a place where services are offered rather than a labor market. Furthermore, there is also a discrepancy between the image of Łódź as a metropolitan center (constructed primarily from the perspective of the center) and the public understanding of the concept of a metropolis and metropolization, including the management and administration of the region.